

HOSPODÁŘSKÝ TVAR NÍZKÉHO A STŘEDNÍHO LESA – ZMĚNA V TRADIČNÍM DEFINOVÁNÍ CÍLOVÉHO STAVU ÚSES V NÍŽINNÝCH LESÍCH

Ing. Ivo MACHAR, Ph.D.

*Univerzita Palackého v Olomouci, Katedra biologie Pedagogické fakulty,
Žižkovo nám. 5, 771 40 Olomouc, ivo.machar@upol.cz*

ÚVOD

Potenciální přirozená vegetace byla donedávna považována za jediné správnou přírodovědnou základnu pro posuzování antropogenních zásahů do krajiny (MÍCHAL 1994). Vymezení ekologické kostry krajiny a návrh územních systémů ekologické stability tak vychází mimo jiné i z konstrukce mapy skupin typů geobiocénů jako jednotek potenciální přirozené vegetace. To je v souladu se základními principy „zlatníkovské“ geobiocenologie, která staví na propojení geodiverzity a biodiverzity v rámci teorie typu geobiocénu. Tento přístup se projevuje i v geoekologii, u nás reprezentované tak zvučnými jmény, jako je např. žijící nestor české přírodovědy V.Ložek. Zhruba v posledních dvou desetiletích se však u nás v teoretické ochraně přírody, zejména v biologii ochrany bezobratlých živočichů, začíná prosazovat názor poněkud jiný. Jde o to, že tento směr (viz např. (KONVIČKA et al. 2006) ukazuje, že vymírání některých světlomilných druhů lesních motýlů v nížinných lesích lze dávat do přímé souvislosti s ukončením výmladkového lesnického hospodaření a přechodem na lesnické hospodaření s tvarem lesa vysokého, který je značně „tmavý“ a světlomilným druhům jakožto biotop nevyhovuje. Proto zastánci tohoto směru razí názor, který alespoň v nížinných lesích (v oblasti původní pravěké ekumena) odmítá hovořit o potenciální přirozené vegetaci, neboť ta zde nikdy nemohla (v podmínkách silného antropogenního tlaku od neolitu) vzniknout a existovat.

Typickým příkladem této situace jsou naše lužní lesy. Přírodní ekosystémy středoevropské údolní nivy byly v průběhu celého holocénu velmi silně ovlivňovány člověkem. Přesto jsou lužní lesy z hlediska biodiverzity evropské přírody považovány za nesmírně cenné biotopy (WENGER et al. 1990; KLIMO & HAGER 2001). Lužní lesy v nivách byly většinou obhospodařovány v hospodářském tvaru lesa středního (NOŽIČKA 1957). KONŠEL (1931) definuje tvar středního lesa jako „smíšeninu pařeziny s kmenovinou“. Systém lesa středního vznikl zřejmě ve Francii, vypracoval jej J. B. Colbert pro krále Ludvíka XIV. v letech 1664–1683 s cílem plnění trojjediné funkce královských lesů: (1) produkce silných dubových kmenů pro stavby a válečné loďstvo, (2) produkce palivového a užitkového dříví a dřevěného uhlí, (3) pastva stád vepřů na žaludech z velkých dubů horní porostní úrovně. Tyto funkce středních lesů s převahou dubu v horní úrovni a výmladkovým spodním patrem byly natolik ekonomicky zajímavé, že se tvar lesa středního ve středoevropských lužních lesích udržel v řadě oblastí až do první poloviny 20. století (MEZERA 1956). V současné době je však tvar středního lesa v luzích jako porostní útvar velmi vzácný, proto je považovaný dokonce za přírodní památku (MÍCHAL et al. 1992). V území dnešní ČR dosáhl tvar středního lesa největší historické rozšíření kolem roku 1900, kdy se tento tvar lesa vyskytoval na téměř 3 % porostní plochy, což v této době představovalo asi 60 000 ha (údaje z Reambulovaného katastru), a to převážně na Moravě. V roce 1990 v území ČR nebyl střední les vůbec evidován (KADAVÝ 2007).

Ukažme si na krátkém příkladu z konkrétního území, jaká byla historie lesního hospodaření ve vztahu k lesům výmladkového původu a jaká je situace dnes:

HISTORICKÝ VÝVOJ HOSPODÁŘSKÉHO TVARU STŘEDNÍHO LESA V LUŽNÍCH LESÍCH LITOVELSKÉHO POMORAVÍ

Pro studium historického vývoje lužních lesů v Litovelském Pomoraví je k dispozici relativně velké množství písemných materiálů z účetních knih Města Olomouce (HOŠEK 1985), které lesy vlastnilo od poloviny 16. stol. nepřetržitě až do roku 1950, kdy byly předány státu. Od r. 1992 opět Město Olomouc hospodaří na svém historickém majetku. Již z účetních dokladů 16. stol. vyplývá, že město získávalo z tržeb za dříví a žaludy značné příjmy, přičemž v letech bohaté úrody žaludů tržby za jejich prodej až dvojnásobně převyšovaly tržby za dříví. To napovídá o vysokém zastoupení dubů v lužním lese té doby. Intenzivní pastva byla v lužním lese provozována až do jejího zákazu kolem r. 1850. V r. 1754 byly městské lesy zaměřeny geodeticky a jejich první zařízení (taxace) se datuje do r. 1795. Lesní hospodářský plán pro střední les byl vypracován soustavou pasečného rozdělení lesa s obmýtím pařeziny 25 let. Součástí zařízení byly také přesné mapy. Na mapě polesí Březová je poznámka, že v polesí není vlastně holin a že při rozvodnění Moravy je téměř celý les zaplavován, což růstu dřevin není na škodu. Dále se uvádí, že více pozornosti než dosud by se mělo věnovat pěstování dubu, neboť žaludy se urodí zřídka a jsou-li kladeny na vymýcenou plochu, pak jsou hned v mládí potlačeny pařezovými výmladky. Proto také byla v polesí Březová založena školka pro dubové sazenice. Stejně tak pro polesí Horka je konstatováno, že bývá zaplavováno celé polesí až po enklávu poddanských rolí na Daliboři. Zápavy bývaly často tak vysoké, že se dalo po lese jezdit na loďce a autor zařízení, nadlovčí Jan Pawost, upozorňoval na nutnost řádného rovnání dřeva. Dub se zde vysazoval za pomoci odrostků vysokých jako člověk. Urbář městských statků z r. 1784 popisuje v Litovelském Pomoraví střední les, v němž tvrdé výstavky dubu zabíraly asi 1/3 a zbytek připadal na pařezinu s měkkými dřevinami. Luh u Horky nad Moravou na ploše 207 ha měl dokonce horní výstavkovou etáž na jedné polovině své plochy. Porosty s duby starými až 400 let nebyly žádnou vzácností. Další zařízení bylo vypracováno v r. 1833 (nadlesní Antonín Prokop Schwarz). Schwarz zařízení vypracoval staťovou soustavou s obmýtím 35 let a důrazem na produkci paliva z pařezin. Dominantní, naprosto převažující dřevinou v obou polesích (Březová i Horka) byl dub, tvořící horní etáž o stáří ponejvíce 300–400 let, spolu s jasanem, jilmem a lípou. Pro dubové výstavky se předpokládalo obmýtí 150 let, pro jasanové a jilmové 70 let. Nejstarší výstavky dubu v revíru Březová měly dokonce 586 roků. Dominantní postavení dubu v luhu hodnotil Schwarz negativně, neboť potlačoval růst pařeziny, na níž byl hlavní zájem. O lesním hospodaření se vedla velmi podrobná evidence, zachovaná od r. 1869. Např. za období 1869–1939 se při zalesňování vysadilo v revíru Horka celkem přes 1,5 milionu sazenic, z toho 27, 5 % dubu, 23, 5 % jasanu, 27,6 % olše, 11,6 % břízy, 1,4 % akátu, 0,9 % jilmu a stejně tak javoru, topolu 1,2 % a modřínu 0,4 %. Při hospodářské úpravě r. 1886 zastával její autor Heřman Ludwig jiné stanovisko než jeho předchůdce a hospodářská pozornost se přesouvá na hodní etáž a pěstování dubu ze semene. Pro výstavky byly zavedeny tři věkové třídy, které v roce těžby pařeziny (při obmýtí 35 let) měly mít právě 70, 105 a 140 let. I při dalších následujících obnovách lesního hospodářského plánu se na těchto zásadách nic podstatného neměnilo a lužní lesy se obhospodařovaly jako les sdružený s obmýtím pařeziny 35 let až do r. 1950. Od tohoto roku však nastává dramatický zvrat v lesnickém hospodaření. Cílem státu bylo plánovitě převádět porosty ve tvaru středního lesa na tvar lesa vysokého. Obmýtí pro horní etáž bylo stanoveno na 100 let a v r. 1980, kdy podíl horní

etáže již značně narostl, bylo její obmýtlí s ohledem na snahu o produkci silných dubových sortimentů stanoveno na 140 let. V r. 1962 zde navíc státní lesy zřídily rozsáhlou bažantnici (1340 ha) a lužní les byl zařazen do kategorie lesa zvláštního určení z důvodů myslivosti. To s sebou přineslo mnohé negativní zásahy (zavádění smrku jako krytiny pro bažanty, vytváření rozsáhlých ploch zemědělských kultur). V r. 1990 byla zřízena chráněná krajinná oblast a záhy došlo ke zrušení bažantnice.

Lze tedy shrnout, že tvar lesa středního byl v lužních lesích Litovelského Pomoraví pěstován nejméně od poloviny 18. st. do poloviny 20. století. Při hospodaření s porostním tvarem lesa středního vznikaly porosty s vysokou ekologickou stabilitou a mimořádnou biodiverzitou.

Poslední ukázkou porostů charakteru blízkého tvaru lesa středního jsou v lesním hospodářském plánu popsány jako etážové porosty lesa vysokého. Celkem bylo v lužním lese Litovelského Pomoraví zjištěno 734 ha porostů, které z hlediska porostní výstavby vykazují některé znaky středního lesa. Během terénního šetření se však nepodařilo najít porost, který by svojí strukturou beze zbytku splňoval definici středního lesa. Všechny porosty, v nichž byly identifikovány znaky středního lesa, jsou dnes v podstatě skutečně lesem vysokým, tvořeným zpravidla dvěma více či méně odlišitelnými etážemi: Spodní (mladší) etáž tvoří pozůstatek původní pařeziny a horní (starší) etáž je tvořena původními výstavky z lesa středního. Vznik těchto porostů je bezpochyby výsledkem metody tzv. nepřímých převodů, kdy byla pařezina z části výchovnými zásahy a zčásti předržením transformována do tvaru lesa vysokého.

DŮSLEDKY PRO OCHRANU PŘÍRODY

Obdobnou situaci, která byla popsána na příkladu z Litovelského Pomoraví, v podstatě (s drobnými obměnami) nacházíme ve všech lužích ve střední Evropě. S tímto stavem je tedy paradoxně v rozporu dnešní vzrůstající zájem ochrany přírody o reliktní zbytky porostů tvaru lesa středního, protože podle MÍCHALA (1998) jsou tyto porosty považovány za nejpřírodnější dochované nížinné lesy a doporučovány jako cílová podoba biocenter a biokoridorů v lužních lesích.

Ekologický význam výmladkových (nízkých a středních) lesů pro udržení biodiverzity je dlouhodobě známý (BUCKLEY 1992). Střední les je samozřejmě typický antropogenní útvar, vzniklý a udržovaný intenzivní prací lesníka a dlouhodobě historicky ovlivňovaný pastvou (VERA 2000). Vždyť i známé jihomoravské lužní „pralesy“ na soutoku Moravy a Dyje jsou bývalé pastevní lesy (VRŠKA et al. 2006).

Dřívější tradiční lesnické názory (např. POLANSKÝ 1947) považují tvar lesa středního za méně produkčně významný, než je tvar lesa vysokého. Proto jsou dobře metodicky propracovány metody převodů středního lesa na les vysoký (např. MAYER 1992). Jak však prokazují KADAVÝ et al. (2007), jde o omyl, protože produkce lesa středního na výborné bonitě může výrazně převýšit produkci lesa vysokého. Proto jsou činěny první úspěšné pokusy o praktickou renesanci tohoto hospodářského tvaru lesa (UTÍNEK 2004).

Ekologická podobnost sdruženého lesa a lesa výběrného je zřejmá. V obou hospodářských tvarech lesa se s úspěchem mohou udržovat místní druhově pestré směsi dřevin a půda pod porostem není nikdy vystavena extrémním vlivům jako u holosečného hospodaření. Velký rozdíl mezi středním lesem a lesem výběrným je však v tom, že lesnické zásahy ve středním lesem se uskutečňují ve větších časových intervalech než v intenzivně pěstovaném výběrném lesem. Pro ochranu přírody jsou zásadní dvě okolnosti:

(1) Ve středním lese jsou v horní porostní úrovni cíleně pěstováni mohutní stromoví jedinci dubů, na které je existenčně vázáno nesmírně velká biodiverzita hub, rostlin i živočichů.

(2) Opakované těžební zásahy v pařezině u středního lesa vytvářejí velmi příznivé životní podmínky pro lesní organismy s vysokými nároky na světlo. Význam středního lesa pro biodiverzitu v krajině je proto zásadní především pro bezobratlé živočichy otevřených světlých lesů a dále pro druhy vázané na staré stromové jedince dubů, a to zejména když po těžbě pařeziny jsou velké duby osluněny (např. HORÁK 2008).

ZÁVĚR – DŮSLEDKY PRO TVORBU ÚSES

V lesích je vytváření ÚSES založeno především na přesném územním vymezení a speciálním managementu lesních porostů biocenter (MACKŮ 1992). Proto byla prostorovým parametrem lesních biocenter ÚSES věnována velká pozornost (např. MACKŮ & MÍCHAL 1990). Málo pozornosti je dosud věnováno cílovému stavu lesních ekosystémů v biocentrech ÚSES, i když jde o základní východisko pro stanovení zásad managementu lesa v biocentrech a o častý praktický problém orgánů ochrany přírody při schvalování lesních hospodářských plánů. Obecně je cílový stav biocentra ÚSES v lesích chápán jako přirozená potenciální vegetace (NEUHÄUSLOVÁ et al. 1998). Jak bylo ukázáno výše na příkladu lužních lesů, toto pojetí je však zvláště problematické v ekosystémech nížinných lesů, které jsou natolik antropogenně podmíněné, že ve střední Evropě neznáme tyto lesy v přirozeném stavu bez zásadního vlivu člověka. Řešením je proto přijetí premisy, že v řadě případů (ne-li ve většině případů) bude z hlediska ochrany biodiverzity ideálním cílovým stavem skladebných prvků ÚSES tvar lesa středního a nízkého. To pro biocentra a biokoridory lokální a regionální úrovně znamená intenzivní lesnické hospodaření, nikoliv tradičně navrhovaný bezzásahový režim.

LITERATURA

Je k dispozici u autora

Text příspěvku byl podpořen z grantu VaV MŽP Tarmag – Biodiverzita a cílový management ohrožených druhů organismů v biotopech nízkých a středních lesů v soustavě Natura 2000.